

Мовна політика в Україні (1917—1940)

Відродження Української державності в 1917 році зумовило розвиток національної культури, а з нею і мови. Одночасно зі створенням УНР українська мова була проголошена державною. Це стимулювало розвиток української преси й значне збільшення кількості українських книжок.

1917 року було започатковано видання газет "Нова рада", "Народна воля", "Боротьба", "Робітничка газета". З'явилися органи масової інформації в Харкові, Катеринославі, Полтаві, Вінниці, Катеринодарі, Новоросійську та ін. [7]. У березні цього ж року в Києві відкрито першу українську гімназію, а наступного засновано Київський і Кам'янець-Подільський українські університети, створено Всеукраїнську академію наук, Центральну наукову бібліотеку (нині — Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського). Ці факти були дуже важливими для розвитку української літературної мови.

За умов надання мові статусу державної, відпадала необхідність відстоювати право на її існування, однак невідкладного вирішення потребували інші мовні проблеми: запровадження української мови як державної в діяльності органів влади та управління (широка українізація), розвиток освіти українською мовою (українізація освіти), впровадження української мови у сферу культури (видання періодики та книжок державною мовою, театрального та кіномистецтва тощо), унормування мови (кодифікація правопису та нормативно-стилістичної сфери), створення національних терміносистем, розгортання мовознавчих досліджень [8].

Розуміючи важливість вирішення названих проблем, перший міністр освіти Центральної Ради І. Стещенко 1917 року доручив І. Огієнкові — професору Київського університету — скласти короткі правила українського правопису. І вже в № 10 журналу "Українська школа" за 1918 рік було надруковано "Найголовніші правила українського правопису". Ухвалені Правописною комісією при Міністерстві освіти 24 травня 1918 р. в Києві". У правописній комісії працювало чимало видатних фахівців, зокрема І. Огієнко (голова), Є. Тимченко, С. Смаль-Стоцький, М. Грунський, А. Лобода, В. Науменко, Г. Голоскевич, О. Курило, В. Ганцов, А. Ніковський та ін. 1919 року друкуються "Головніші правила українського правопису, ухвалені Міністерством народної освіти для шкільного вжитку на всій Україні". Це була перша наукова система українського правопису, що стало підсумком творчості письменників і науковців упродовж століття [1].

Проте суспільно-політичні умови змінювалися дуже швидко. 1920 року відбувся переділ українських земель: Наддніпрянщина увійшла до складу УСРР, Галичина й Волинь відійшли до Польщі, Буковина — до Румунії. Україна втратила свою самостійність не тільки в політичному житті, а й у культурному.

Діяльність більшовицького уряду спрямовувалась на знищення національно-культурних здобутків українського народу часів УНР. За два роки більшовицької влади було ліквідовано українські університети, гімназії, скорочено випуск українських книжок: якщо в 1917 році українською мовою їх видали 747, а російською 452, то в 1922 це співвідношення мало такий вигляд: українською — 186, російською — 491 [7].

Після створення СРСР у 1922 році і проведення XII з'їзду РКП(б), було взято курс на зміцнення довіри національних республік до центральної влади. З цією метою збільшено увагу до національних мов і культур. Почався етап, так званої, "українізації", який тривав до 1931 року.

Розпочата як поступка українському національному рухові, що зміцнів у добу визвольних змагань, українізація за короткий час досягла значних успіхів. Порівняння партійних резолюцій і урядових декретів 1925—1927 років з відповідними документами попередніх років показує важливі зміни у формулюванні і змісті мовної політики більшовиків. Якщо 1919 року "всі місцеві мови проголошуються рівноправними", то в 1923 р. перевага надається українській мові. До 1 січня 1926 року всіх урядовців зобов'язали перейти на українську мову, без її знання не дозволялося приймати на роботу. В навчальних закладах вищої освіти вводиться обов'язковий вступний іспит з української мови.

Після встановлення радянської влади в Україні 20 лютого 1920 року при Академії наук знову була створена Правописна комісія, яку очолив А. Кримський. Вона переглянула правила 1919 року, внесла деякі доповнення й ухвалила їх для загального вжитку. Академічні "Найголовніші правила українського правопису" вийшли окремою брошурою в Києві 1921 року.

Однак, як видно з самої назви, виданий правопис був коротким, неповним. У ньому були викладені тільки головні правила, а життя вимагало мати повний правопис. Цього потребували видавнича справа, освіта, діловодство. Саме тому 23 липня 1925 року Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила створити при Наркомпросі Комісію для впорядкування українського правопису під головуванням наркома освіти О. Шумського, до якої, входили: А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко, О. Курило, Є. Тимченко, Г. Голоскевич, М. Йогансен, М. Ялович, О. Попов, М. Грунський, М. Хвильовий, С. Єфремов та ін. Запросили і представників із Західної України: С. Смаль-Стоцького, В. Гнатюка, В. Сімовича, К. Студинського, І. Свенціцького. Результати роботи Комісії були винесені на широке обговорення, для чого була скликана Всеукраїнська правописна конференція, яка проходила в Харкові з 26 травня до 6 червня 1927 року. На ній найбільше дискусій велось навколо правопису слів іншомовного походження та власних назв. Особливо гострі суперечки точилися щодо тих ділянок орфографії, які чи не найбільше відрізняли наддніпрянську та наддністрянську правописні традиції [3]. Нарешті дійшли певного компромісу. Частина правопису іншомовних слів переробили у відповідності до західноукраїнської мови. Народний комісар освіти затвердив цей правопис 6 вересня 1928 року. Українська академія наук схвалила його 31 березня, а Наукове Товариство ім. Т. Шевченка — 29 травня 1929 року.

Крім "Українського правопису", за цей час були видані такі праці: "Норми української літературної мови" О. Синявського, "Загальний курс української мови для вчителів-заочників" і "Підвищений курс української мови", відредаговані Л. Булаховським. Працювали вчені також над створенням української наукової термінології. Впродовж 1923—1929 років вийшло з друку 30 різних термінологічних словників та шеститомний "Російсько-український словник" за редакцією А. Кримського.

Необхідно пам'ятати, що політика "українізації" мала на меті уніфікацію суспільства на ґрунті поширення єдиної комуністичної ідеології, що ефективніше можна було зробити, провадячи пропаганду національними мовами народів колишньої Російської імперії. В партійних постановках не раз підкреслювалося, що українська культура повинна мати національну ознаку лише щодо форми, а за змістом має бути інтернаціональною.

Водночас із впровадженням української мови в культурно-освітній галузі, велася активна боротьба з "антирадянським" учительством, виявлялися й нещадно каралися "класово-ворожі елементи". Класовими ворогами проголошували тих українських учених, які не виявляли лояльності до радянської влади. Тому не дивно, що скоро проти нового правопису були інспіровані політичні протести. Його авторів звинувачували у відриві українського правопису від братньої російської мови, ігноруванні зближення мов народів СРСР. Присікалися до правил написання букв "г" "г", твердого і м'якого "л". Справа набула політичного характеру.

Після процесу "Спілки визволення України", на якому засуджено С. Єфремова і ще кількох співробітників Академії наук, до складу дійсних членів Академії для посилення партійного впливу в наукових колах увійшли М. Скрипник, О. Шліхтер і В. Затонський. Вже на зборах сесії Ради Всеукраїнської академії наук 28—30 листопада 1929 року новообрані члени — представники більшовицької влади — виступили з вимогами впровадити в наукові праці марксистський матеріалізм, марксистську соціологію, методологію історії тощо.

Одночасно почалася чистка апарату Академії наук. Як наслідок — ліквідовано науково-педагогічну комісію, якою керував засуджений у процесі "Спілки визволення України" видатний педагог В. Дурдуківський, перебудовано мовознавчу роботу Академії, ліквідовано історично-філологічний відділ, припинено цілу низку історичних видань, що виходили за редакцією акад. М. Грушевського. Новий керівник НДІ мовознавства Г. Ткаченко звинуватив своїх попередників у тому, що "уся мовознавча робота, всі шукання не були пов'язані з потребами соціалістичного будівництва" [6].

"Українізацію" припинено в 1933 році. На зміну їй прийшла перевірена імперська практика мовно-культурної асиміляції, що її вже остаточно сформований на той час тоталітарний режим запровадив шляхом нечуваного терору, розгорнутого проти української нації, розпочавши погром української культури. Національне називали буржуазним, працю українських мовознавців визнали шкідливим. За вказівкою ЦК ВКП(б), Народний комісаріат освіти України оголосив правопис 1928 року націоналістичним, таким, що не відповідає ідеям братньої дружби між російським і українським народами, перешкоджає зближенню двох братських культур. Без будь-якого обговорення його негайно переробили в 1933 році так, як того бажало ЦК компартії, як було вигідно русифікаторам. Правопис 1933 року брутально відкинув все те, що напрацювала Всеукраїнська правописна конференція упродовж 1927—1928 років. Академія змушена була викинути літери "г" і "ль" і постановила писати "г" і "л" в іншомовних словах. Вади цього правопису були очевидні, а зближення треба було розуміти насправді як відмову від рідного і наближення до російського [1].

Зазнав ніщивної критики і "Російсько-український словник", виданий 1937 році. Його укладачі були звинувачені в прокладанні шляху німецькій військовій інтервенції й репресовані (бо словник дозволяв слова "бюро", "депо", "радіо" змінювати в орудному відмінку). Цього сумнозвісного року були фізично знищені більшість учених — учасників Всеукраїнської правописної конференції 1927 року.

Репресії 30-х років проти української інтелігенції спинили незалежний розвиток української мови. Настали часи диктату. Норми української мови розробляли не українські науковці, а партійні боси, диктуючи мовні канони створеному мовознавцям [4]. В історії української мови розпочався період "русифікації", що триває, на превеликий жаль, і донині.

Наведемо, як приклад, невеличку частину слів і декілька географічних назв, написання яких змінив Правопис 1933 рік, згідно російській вимові [3, 8, 9, 11].

Словники 1926, 1930 рр.	Словник 1937 р.	
	Українська мова	Українська мова
авдиторія	аудиторія	аудитория
авіяція	авіація	авиация
аквареля	акварель	акварель
Берестя	Брест-Литовськ	Брест-Литовск
бургомістер	бургомістр	бургомистр
генеза	генезис	генезис
данець,	датчанин,	датчанин,
данський	датський	датский,
західній	західний	западный
Лубні	Лубни	Лубны
манастир	монастир	монастырь
мариво	марево	марево
Маріупіль	Маріуполь	Мариуполь
міністер	міністр	министр
Прилука	Прилуки	Прилуки
Ромен	Ромни	Ромны
санаторія	санаторій	санаторий
(до смерти	(до смерті	(до смерти
(без) совісти	(без) совісті	(без) совести
соняшиний	сонячний	солнечный
східній	східний	восточный
трикутній	трикутний	треугольный

Список використаної літератури

1. Герман К. Ф. Історія української мови : навч. підруч. для філологів. Ф-тів ун-тів / К. Ф. Герман ; М-во освіти і науки України, Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці : Рута, 2001. — 124 с.
2. Данилевська З. Мовна політика в Україні 1917—1920 рр. і тогочасні підручники з української мови / З. Данилевська ; М-во освіти і науки України // Дивослово. — 2004. — № 6. — С. 44—47.
3. Ізюмов О. Українсько-російський словник / О. Ізюмов. — Харків : [б. в.] ; К. : Держ. вид. України, 1930. — 979 с.
4. Історія українського правопису: XVI—XX століття : хрестоматія / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. — К. : Наук. думка, 2004. — 582 с.
5. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. — К. : Кобза, 1994. — 152 с.
6. Коваленко В. Г. Історія української літературної мови / В. Г. Коваленко, С. П. Шевченко ; Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. — Ніжин : [б. в.], 2005. — 61 с.
7. Масенко Л. Доба українізації 20-х років XX ст. : засади освітньої й культурної політики Миколи Скрипника / Л. Масенко ; М-во освіти і науки України // Дивослово. — 2004. — № 5. — С. 27—30.
8. Ніковський А. Українсько-російський словник / А. Ніковський. — К. : Горно, 1926. — 864 с.
9. Російсько-український словник / відп. ред. П. Мустада ; Акад. наук УРСР, Ін-т мовознав. — К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1937. — 890 с.
10. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. — К. : АртЕк, 2001. — 391 с.
11. Франко З. Т. Функціонування української мови в радянський період / З. Т. Франко ; Від-ня мови і мистецтвознав. Акад. наук Української РСР // Мовознавство. — 1991. — С. 3—9.

*Світлана Шульженко,
старший науковий співробітник
Державного архіву друку
Книжкової палати України*